

OPĆA RAZMATRANJA O ZANIMANJU ŠIBENSKOG STANOVNIŠTVA S ANALIZOM STANJA U POLJO- PRIVREDI U VREMENU OD 1921—1941.

DINKO FORETIĆ

1. O ZANIMANJU STANOVNIŠTVA

Uvodna napomena

Iz knjige »*Upravno sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. svibnja 1938.*«¹ saznajemo da je kotar Šibenik u to vrijeme obuhvaćao 942,12 km² sa 68.135 stanovnika² od kojih je oko 46% bilo nepismeno, ako se izuzmu djeca ispod 7 godina starosti. U toj administrativnoj jedinici nalazile su se 42 katastarske i 5 političkih općina: Skradin, Šibenik, Tijesno, Vodice i Zlarin.

Općina Skradin imala je 12 katastarskih općina: Bratiškovci, Bribir, Čista, Dubravice, Đevrske, Ostrovica, Piramatovci, Rupe, Skradin, Smrdelj, Vačane, Velika Glava.

Općina Tijesno četiri: Jezera, Murter-Betina, Pirovac, Tijesno.

Općina Vodice dvije: Tribunj i Vodice.

Općina Zlarin tri: Prvić, Zlarin i Žirje.

Općina Šibenik 21 i to: na svom užem gradskom području: Dolac, Gorica, Crnica i Šibenik, a na širem gradskom području: Boraja, Danilo Biranj, Danilo Kraljice, Donje Polje, Dubrava, Grebaštica, Jadrtovac, Konjevrate, Krapanj, Lozovac, Mandalina, Primošten, Rogoznica, Slivno, Vrpolje, Vrulje-Bilice i Zaton.

Općina Šibenik imala je status grada odnosno gradske općine s vrlo širokim područjem koje je obuhvaćalo 459,02 km² i na kojem je živio 37.271 stanovnik. Grad Šibenik obuhvaćao je prema tome gotovo polovicu područja i stanovništva cjelokupnog kotara. Ako se uz ovo uzmu u obzir i ekonomski kapaciteti grada, te prosvjetno-kulturne i zdravstveno-socijalne ustanove koje su u njemu djelo-

¹ Zagreb 1938.

² Podatak prema popisu stanovništva od 31. III 1931. — Vidi i knjigu *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III 1931.* — knjiga IV — Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju, Sarajevo 1940.

vale, onda njegovo značenje postaje veoma važno ne samo u životu kotara već u životu čitave sjeverne Dalmacije, posebno u vremenu između dva rata, dok se Zadar nalazio pod talijanskom vlašću.

Sretna je okolnost što se administrativno područje kotara Šibenik nije mijenjalo sve od njegova osnutka 1868. pa do rata 1941. Ni administrativne promjene unutar samog kotara nisu bile velike, pa se porast njegova stanovništva i njegovih ekonomskih snaga može statistički pratiti bez većih poteškoća.

Već koncem prošlog stoljeća ovaj je kotar imao pet navedenih političkih općina i jedina promjena administrativnog karaktera, nastala u vremenu od 1900. do 1938, bila je ta da se u gradskoj općini Šibenik povećao broj katastarskih općina od 18 na 21, ali ne zbog povećanja područja same političke općine, već zato, što je jedna katastarska općina bila podijeljena na dvije ili više njih.³

Na području sudstva nastale su izmjene utoliko što je, uz ranije formirane kotarske sudove u Skradinu i Šibeniku, osnovan kasnije i kotarski sud u Tijesnu. U Šibeniku je bilo i sjedište Okružnog suda, područje kojega je prošireno na cijelu sjevernu Dalmaciju pošto je Rapalskim ugovorom Zadar pripao Italiji.

Dolaskom Zadra pod vlast Italije Šibenik je silom prilika postao ekonomski, kulturni, prosvjetni, zdravstveni centar mnogo šireg područja, koje se prostiralo od Obrovca do Rogoznice i obuhvaćalo političke kotare Benkovac, Biograd i Preko. Kotar Knin, koji je obuhvaćao i područje općine Drniš, manje je bio usmjeren prema Šibeniku u svojim prosvjetno-kulturnim i zdravstvenim potrebama, dok su se u ekonomici dopunjavali, jer su na području toga kotara ležale sirovine koje je eksploatirala šibenska industrija i jer je Šibenik bio prirodna luka za izvoz sirovina i prerađevina s tog područja.

Dugogodišnje, u teritorijalnom pogledu nepromijenjeno postojanje kotara Šibenik opravdava moju namjeru da se u izlaganju povijesnih zbivanja u Šibeniku u vremenu između dva svjetska rata ograničim na područje njegova kotara koje predstavlja i stvarno područje grada, jer su općine u neposrednom susjedstvu grada Šibenika odvajkada činile zajedno s njime jednu cjelinu u kojoj su se dopunjavali njihovi međusobni interesi.

Zanimanje stanovništva

U vremenu od 1910. do 1941. godine na području kotara Šibenik izvršena su samo dva popisa stanovništva: 1910. i 1931. Popis stanovništva koji je izvršen 31. I. 1921. nije obuhvatio kotar Šibenik

³ O pomjenama u administraciji uprave i općine u Dalmaciji za vrijeme austro-ugarske uprave vidi: Dinko Foretić, »Borba za ponarodivanje općina u Dalmaciji«, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, str. 87 i dalje.

jer se još u to doba nalazio pod talijanskom okupacijom.⁴ Ta dva popisa su prema tome najsigurniji pokazatelji o zanimanju stanovništva u ovom periodu povijesti Šibenika. Načela kojima su se rukovodili kako austrijski tako i jugoslavenski statistički stručnjaci pri određivanju zanimanja stanovništva, te radnog i izdržavanog stanovništva bila su gotovo ista, pa neće biti teško u priloženoj Tabeli o zanimanju stanovništva uočiti razlike koje su nastale u vremenu između 1910. i 1931.⁵ Ako se uzme u obzir da se Šibenik od 1914. do 1921. nalazio u nenormalnim okolnostima, najprije rata a zatim okupacije, neće biti pogrešno reći da su te razlike nastale zapravo u vremenu od 10 godina, tj. od 1921. do 1931.

U vremenskom razmaku od 1910. do 1931. stanovništvo kotara se povećalo za nepunih 10.000 stanovnika, što predstavlja povećanje od 17,50%. Solidan prirast, osobito kad se uzmu u obzir spomenute nenormalne okolnosti i iseljavanje (ekonomska emigracija) koje je bilo prilično intenzivno u ovom području kroz čitavih dvadeset godina vladavine stare Jugoslavije.⁶

Tabela pokazuje da se kudikamo veći postotak stanovništva bavio poljoprivredom (1910. oko 90%) i da se taj postotak smanjio za 5% u 1931. godini u korist drugih grupa zanimanja.^{6a} Ovo indirektno govori o neznatnom povećanju proizvodnih snaga izvan poljoprivrede i o određenom poboljšanju strukture stanovništva. To potkrepljuje i činjenica da je u poljoprivredi 1910. bilo više aktivnog nego izdržavanog stanovništva, dok je u 1931. godini stanje suprotno, što znači da se nešto aktivnih snaga poljoprivrede opredijelilo za ostala zanimanja, ali i to da je i aktivno stanovništvo moralo izvršiti veći napor radi osiguranja egzistencije većeg broja izdržavanog stanovništva. Sličnu pojavu imamo u drugoj grupi zanimanja (industrija i zanati).

⁴ U knjizi: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921.* Sarajevo 1932, na str. 250 stoji: »Podaci za delove opština Lečevica, Muć i Trogir te srezove Hvar i Šibenik koji zbog talijanske okupacije nisu mogli biti propisani, uzeti su iz popisa 1910.«

Kotar Šibenik imao je 1925. godine 64.632 stanovnika, tj. oko 6000 više nego 1910, a oko 4000 manje nego 1931. S obzirom na činjenicu da je prirast stanovništva odmah poslije rata bio veći, može se s još više sigurnosti tvrditi da broj stanovništva u 1921. nije bio veći od broja stanovništva u 1910. godini. (Podatak iz knjige: *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — Rečnik nastanjenih mesta*, Beograd 1925.)

⁵ Najveća razlika je u tome što popis iz 1910. godine V grupu stanovništva: *Druga zanimanja, bez zanimanja i bez oznake zanimanja* obuhvaća u IV grupi stanovništva. U popisu iz 1931. to je izdvojeno kao posebna grupa.

⁶ Ovaj je prirast ipak nešto manji od prirasta u desetljeću od 1900. do 1910, koji je iznosio 7084 stanovnika, ili u postotku 13,81. (vidi: Manfred Makale: *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji* — Beč 1912, str. 7).

^{6a} Po količini zaposlenih u ostalim zanimanjima osim poljoprivrede kotar Šibenik nalazio se odmah poslije kotara Split i Dubrovnik. Bio je, dakle, treći kotar po razvijenosti u Dalmaciji.

KOTAR ŠIBENIK — TABELA ZANIMANJA 1910. i 1931.

1	2	3	4				5	6	7	8				
			LICA ZAPOSLENA U ZANIMANJU											
Klase zanimanja	Godina	Spol	Samo-stalni i zakupci	Činovnici i namještenici	Radnici	Nadničari i sluge	Šegrti	Pomoćni članovi porodice	Svega	Kućna služinčad	Sva lica koja zarađuju	Izdržavana lica	Ukupno	
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	1910	Muški	7.249	1	541	62	—	7.242	15.095	17	15.112	8.771	23.883	
		Ženski	794	—	319	20	—	8.916	10.049	36	10.085	13.611	23.696	
	Svega	8.043	1	860	82	—	16.158	25.144	53	25.197	22.382	47.579		
	1931	Muški	6.900	11	19	360	—	7.629	14.919	—	14.919	9.946	24.865	
		Ženski	1.686	—	—	373	—	7.591	9.650	5	9.655	16.924	26.579	
	Svega	8.586	11	19	733	—	15.220	24.569	5	24.574	26.870	51.444		
	Industrija i zanati	1910	Muški	315	31	548	57	101	55	1.107	6	1.113	556	1.669
			Ženski	313	—	290	78	43	49	773	58	831	1.137	1.968
		Svega	628	31	838	135	144	104	1.880	64	1.944	1.693	3.637	
		1931	Muški	520	34	807	176	228	8	1.823	—	1.823	910	2.733
Ženski			197	19	132	111	48	25	532	48	580	1.969	2.549	
Svega		717	103	939	287	276	33	2.355	48	2.403	2.879	5.282		
Trgovina, krediti i saobraćaj		1910	Muški	281	76	432	72	14	39	914	5	919	458	1.377
			Ženski	165	5	23	16	1	53	263	74	337	912	1.249
		Svega	446	81	455	88	15	92	1.177	79	1.256	1.370	2.626	
		1931	Muški	313	294	360	116	16	23	1.122	—	1.122	1.060	2.182
	Ženski		65	22	6	—	1	18	112	77	189	1.935	2.124	
	Svega	378	316	366	116	17	41	1.234	77	1.311	2.995	4.306		

Javne službe, slobodna zanimanja i vojska	1910	Muški	1.037	328	1 022	1	—	—	2.388	20	2.408	430	2.838
		Ženski	432	65	65	1	—	—	563	164	727	970	1.697
		Svega	1.469	393	1.087	2	—	—	2.951	184	3.135	1.400	4.535
	1931	Muški	64	683	1.475	54	—	—	2.276	—	2 276	508	2.784
		Ženski	21	217	6	28	—	—	272	134	406	1.106	1.512
		Svega	85	900	1.481	82	—	—	2.548	134	2.682	1.614	4.296
Druga zanimanja, bez zanimanja, bez oznake zanimanja	1910	Muški											
		Ženski											
		Svega											
	1931	Muški	881	—	3	134	—	—	1.018	—	1.018	385	1.403
		Ženski	554	—	8	9	—	—	571	50	621	783	1.404
		Svega	1.435	—	11	143	—	—	1.589	50	1.639	1.168	2.807
Ukupno	1910	Muški	8.882	436	2.543	192	115	7.336	19.504	48	19.552	10.215	29.767
		Ženski	1.704	70	697	115	44	9.018	11.648	332	11.980	16.630	28 610
		Svega	10.586	506	3.240	307	159	16.354	31.152	380	31.532	26 845	58.377
	1931	Muški	8.678	1.072	2.664	840	244	7.660	21.158	—	21.158	12.809	33.967
		Ženski	2.523	258	152	521	49	7.634	11.137	314	11.451	22.717	34.168
		Svega	11.201	1.330	2.816	1.361	293	15.294	32.295	314	32.609	35.526	68.135

Tabela napravljena na osnovi podataka iz knjiga:

Berufsstatistik nach den ergebnissen der volkszählung vom 31 Dezember 1910 6 heft des dritten bandes der volkszählungsergebnisse — Küstenland und Dalmatien — Wien 1915;

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III 1931. — Knjiga IV — Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju — Sarajevo 1940.

Koliko je kotar Šibenik imao stanovnika u 1941. teško je sasvim pouzdano utvrditi. Iz jednog akta općine Šibenik saznaje se da je na području općine živjelo »42.348 stanovnika«.⁷

U odnosu na 1931. godinu, kad je općina Šibenik imala 37.271 stanovnika, ovo predstavlja povećanje od 13,6%. Ako ovaj isti postotak primijenimo i na ostale općine kotara, onda bi kotar Šibenik 1941. imao sveukupno oko 77.400 stanovnika (68.135 plus 13,6%).

Što se tiče odnosa između zanimanja stanovništva i razvoja proizvodnih snaga čini se da promjene u vremenu od 1931. do 1941. godine nisu bile naročito značajne, izuzevši osnivanje aluminijske industrije. Na to indirektno upućuju neki podaci o stanju industrije i poljoprivrede u tom vremenu. Znamo, naime, da je u Šibeniku 1941. godine postojalo 10 tvornica. Od tih tvornica samo su dvije, ili najviše tri, sagrađene poslije 1931.^{7a}

To su Tvornica aluminijska u Lozovcu, Tvornica keksa Stipe Šare, s mlinom i s električnom pekarom koja je bila u to doba jedina električna pekara u Hrvatskoj, i možda Tkaonica šibenske okružne banke d. d. Od tih novih tvornica najviše radnika je zapošljavala Tvornica aluminijska. Ona je imala 100 radnih mjesta, a zapošljavala je 1938. prosječno 325 radnika (3 smjene). Međutim, u to isto vrijeme od 1931. do 1939. godine tvornica »La Dalmatienne« (nekadašnji »Sufid«) koja je 1921. zapošljavala i do 1200 radnika, nije radila.

Poljoprivreda je u vremenu poslije 1931. proživljavala sve težu krizu tako da pisac članka u *Jugoslavenskom Lloyd*u konstatira pored ostalog i činjenicu:

»Gubitak po hektaru vinograda koji je nazad dvije godine iznosio 10.000 dinara (računajući tu i amortizaciju) danas se penje do 15.000 dinara. U novčanoj realizaciji vinogradarskih produkata davno nema ni jedne pare rente... Radna snaga koja predstavlja najveću stavku u proizvodnim troškovima nije pokrivena ni minimalnom nadnicom. Ona je dva-tri puta manja. Za toliko vinogradar na vlastitom zemljištu radi jeftinije nego bi dobio na tuđem. Ali težak je prisiljen da radi i za tu nisku nadnicu, jer inače nema šta da radi. Već smo gore kazali da lokalna industrija gotovo i ne radi. Time je oko 1.000 radnika, koje još nije bilo sasvim otrgnuto od zemlje, opet zemlji vraćeno.

Jedan dio ljudstva zaposlenog u pomorstvu otpušten je radi rasporede brodova, tako da se taj izvor dohotka smanjio. Gotovo potpunim zastojem tranzita trgovine kabaste robe (boksita, drveta, ugljena) izgubio je dobar broj radnika, agrarnog proletarijata i po-

⁷ Arhiv općine Šibenik, sv. br. 628, pov. br. 23 od 10. III 1941. *Statistički godišnjak* za 1938—1939, Beograd 1939, koji donosi podatke o stanovništvu gradova u Jugoslaviji (a za sve ostalo po banovinama) ne svrstava Šibenik među gradove. U Primorskoj banovini prema tom Godišnjaku gradovi su bili samo Split i Mostar.

^{7a} Vidi: *Statistika industrije kraljevine Jugoslavije sa adresom industrijskih poduzeća*, Beograd 1941.

D. FORETIĆ

U trećoj grupi zanimanja (trgovina, kredit i saobraćaj) broj izdržavanog stanovništva bio je neznatno veći od broja aktivnog stanovništva, dok je 1931. izdržavano stanovništvo u toj grupi zanimanja više od dva puta veće od aktivnog.

Za četvrtu grupu zanimanja usporedbe između 1910. i 1931. treba vršiti tako da se peta grupa zanimanja 1931. pribroji četvrtoj. Prema tome broj aktivnog stanovništva u četvrtoj grupi zanimanja, koji u 1910. iznosi 3.135, odgovara broju od 4.321 (2.682 plus 1.639) aktivnog stanovništva u 1931. Tom broju aktivnog stanovništva odgovara u 1910. godini 1.400, a u 1931. godini 2.782 (1.614 plus 1.168) izdržanih lica. Odnos aktivnog i izdržavanog stanovništva u ovoj grupi zanimanja je najpovoljniji u korist aktivnog stanovništva. To svakako govori o kudikamo boljem životnom standardu ove četvrte grupe zanimanja, a tako je stvarno i bilo.

Međutim, ono što treba posebno naglasiti jest činjenica da je 1931. više od polovice stanovništva spadalo u kategoriju izdržanih lica, a to najbolje govori o zaostalosti proizvodnih snaga kotara u cijelosti. S obzirom na to moglo bi se ustvrditi da je 1910. razvoj proizvodnih snaga pokazivao pozitivnije tendencije nego u 1931. godini.

Radnička klasa — u užem smislu riječi — (ovdje se misli na rubrike: radnici, nadničari i sluge, šegrti i kućna služinčad) imala je u 1910. u svim zanimanjima ukupno 4.086 (3.240 plus 307 plus 159 plus 380), a 1931. svega 4.784 radnika (2.816 plus 1.361 plus 293 plus 314). To je malen porast prema 1910, ili, još bolje, malen porast za vrijeme od 10 godina normalnih uvjeta života u novoj državi — manji nego što je bio porast cjelokupnog stanovništva u tom periodu.

U odnosu na cjelokupni broj aktivnog stanovništva radnička klasa predstavljala je 1910. oko 1/8 tog stanovništva (31.532 : 4.086). Samo malo povoljniji omjer imamo u 1931. (32.609 : 4.784) što također pokazuje da je razvoj proizvodnih snaga tekao više u smislu formiranja manjih pogona, odnosno jačanja sitne buržoazije, nego prema izgradnji većih privrednih kapaciteta koji bi mogli zaposliti veći broj radnika.

Na 2.615 samostalnih vlasnika i zakupaca u 4 grupe zanimanja (bez poljoprivrede) dolazilo je svega 4.027 radnika, što ne predstavlja niti dva radnika na jednog vlasnika. Sve ovo govori i o vrlo slaboj razvijenosti građanske klase, odnosno o slabom razvoju proizvodnih snaga uopće, koji tek u odnosu na 1910. predstavlja neznatan napredak. U samoj poljoprivredi 8.586 samostalnih vlasnika i zakupaca, dobra trećina od svih lica koja zarađuju (aktivno stanovništvo), govori o poljoprivrednoj proizvodnji na sitnim gospodarstvima koja nisu mogla osigurati uvjete za jedan bolji razvitak poljoprivrede.

luproletarijata svoju dnevnu zaradu. Pa i prihod od ribarenja koji je znatno povećavao dohodak dobrog broja otočkih poljoprivrednika u velikom je opadanju.⁸

Istina, ovo je opis ekonomskih prilika jedne godine, ali bi se taj opis približno mogao primijeniti i na 1940/41, jer poslije 1931. godine ekonomika Jugoslavije proživljava teške dane. Ekonomska kriza zaoštrava se nesređenim unutrašnjim političkim problemima i političkom situacijom u svijetu koja će uskoro dovesti do ratnog stanja.

Na svojoj plenarnoj sjednici od 24. II. 1934. Trgovinsko-industrijska komora u Splitu konstatira da se privredni zastoj može pratiti u sve većem broju nezaposlenih, u sve manjem broju osiguranih radnika,⁹ i također u sve manjoj mogućnosti izvoza radne snage u inozemstvo, koje uslijed krize više ne može da prima nikakve radne snage. Ova konstatacija je potkrijepljena vrlo uvjerljivim brojkama.

Prema tome može se sigurno zaključiti da stanje proizvodnih snaga u Šibeniku, u desetljeću 1931—1941, nije bilo bolje od onoga u prethodnom periodu.

2. POLJOPRIVREDA S NUZANIMANJIMA

Obradive površine i prinosi

Prvi podaci o stanju poljoprivrede u kotaru Šibenik poslije prvog svjetskog rata spominju 6.819, odnosno 8.234 ha zemlje pod vinogradima. Veći broj čini se vjerojatniji, a on predstavlja oko polovinu vinogradarskih površina Šibenika u vremenu prije napada filokse (15.435 ha) posljednjih godina prošlog stoljeća. Pod žitaricama se nalazilo 5.428 ha zemlje, dok su ostalo (51.100 ha) bili pašnjaci.¹⁰ Na tolikoj površini vinograda Šibenik je 1921. proizveo 443.475 hl vina (oko 53 hl na 1 ha), i po toj produkciji bio daleko ispred svih vinorodnih kotara u Dalmaciji. Na ostalim površinama proizvedeno je 9.868 q kukuruza (6. u Dalmaciji), 305,3 q pšenice (8. u Dalmaciji), 23.933 q ječma (4. u Dalmaciji).

U kotaru Šibenik bilo je 517.700 stabala maslina, po čemu je bio treći u Dalmaciji (poslije kotara Zadar i Dubrovnik). Iako je rodnost maslina nestalna, pa prema tome i proizvodnja ulja, ipak dugogodišnja iskustva potvrđuju da je realna procjena, ako se računa prosječno, 1,8 litara ulja po stablu. Prema tome proizvodnja ulja u kotaru Šibenik iznosila je prosječno 931.860 litara ulja (od-

⁸ *Jugoslavenski Lloyd*, br. 174, 1933, str. 2.

⁹ *Zapisnik plenarne komorske sjednice 1934, sa prilogom*, Split 1934, str. 10 i 11.

¹⁰ Stanko Ožanić: *Poljoprivreda, Dalmacija, Spomen-knjiga 1923*, Split 1923, str. 115 i dalje. Ožanić spominje oba broja.

OPĆA RAZMATRANJA O ZANIMANJU ŠIBENSKOG STANOVNIŠTVA...

POLJOPRIVREDNE POVRŠINE, UROD I STANJE STOKE 1921. i 1939.

GODINA 1921.		GODINA 1939.		
Poljoprivredne površine u ha	Oranice pod žitaricama	5.428 ha	Oranice	7.810 ha
	Pašnjaci	51.100 »	Bašče i vrtovi	668 »
	Vinogradi	8.234 »	Livade	220 »
			Pašnjaci	55.838 »
			Vinogradi	8.286 »
			Voćnjaci	4.683 »
			Bare i trstici	329 »
	Ukupna površina	64.762 ha	Ukupna površina	77.834 ha
Urod u q i hl.	Kukuruz	9.868	Kukuruz	6.166 q 4.1 q/ha
	Pšenice	305,3	Pšenice	4.660 » 11.5 »
	Ječma	23.933	Ječma	35.890 » 11.0 »
	Vina	443.475	Buhača	256 » 2.0 »
		(cca 54 hl na 1 ha)	Kupusa	7.240 » 40.2 »
	Maslina	cca ulja 9.318,60 q	Krumpira	20.700 » 40.2 »
	508.000 stabala		Grožđa	144.680 »
			Vina	107.638 »
			Višanja	2.290 » 5.0 kg po stablu
			Maslina	79.360 » 11.8 »
			Ulja	(15.520 hl)
			Smokava	28.400 q 20.0 »
		Badema	3.987 » 5.0 »	
Stoka	Konja	1.927	Konja	3.526
	Magaraca	1.138	Magaraca	3.980
	Goveda	4.256	Goveda	3.118
	Svinja	3.428	Svinja	6.837
	Ovaca	77.545	Ovaca	73.510
	Koza	9.760	Koza	2.730
	Pernate živine	52.850	Pernate živine	33.710
	Košnica	1.250	Košnica	772
			sa 2.840 kg meda i 266 kg voska	

Podaci za 1939. iz knjige: *Poljoprivredna godišnja statistika 1939*, Beograd 1940.

Podaci za 1921. iz knjige: *Dalmacija — Spomen knjiga — Split, 1923*; iz članka Stanka Ožanića: *Poljoprivreda*, str. 115 i dalje i knjige: Stanko Ožanić: *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti — Split 1955*.

nosno 9.318,60 q). Osim toga Šibenik je imao 4.600 stabala šljiva (3.350 plus 1.250), 5.600 stabala jabuka (2.240 plus 3.360), 4.900 stabala krušaka (2.100 plus 2.800), 4.430 stabala oraha (2.930 plus 1.500), smokava 130.000 stabala (65.500 plus 64.500) i 175.000 stabala ostalih voćaka (135.000 plus 40.000) među kojima je prevladavala višnja i badem.¹¹

Te iste 1921. godine na području kotara Šibenik gajilo se 1.927 konja, 569 magaradi, 596 mazgi, 4.256 goveda, 3.428 svinja, 77.545 ovaca, 9.760 koza, 52.850 pernate živine i 1.250 košnica.

Takvo je bilo stanje u poljoprivredi Šibenika neposredno poslije talijanske okupacije. Slika poljoprivrede Šibenika uoči drugog svjetskog rata, tj. 1939. godine, u priloženoj tabeli pokazuje napredak prema podacima iz 1921. u povećanju količine poljoprivrednih površina (ukoliko su Ožanićevi podaci točni), te u proizvodnji pšenice, ječma i maslina, odnosno ulja. Međutim, proizvodnja kukuruza, a posebno vina, veoma zaostaje za proizvodnjom u 1921.

Porast stoke imamo u 1939. kod konja, magaraca i svinja, dok su ostale vrste stoke u opadanju prema 1921. Tu posebno iznenađuje jako opadanje pernate živine.

Nažalost, za 1921. ne posjedujemo više podataka radi usporedbe s 1939. godinom, ali i ovakvi podaci govore da 1939. nije bila naročito uspješna godina. Posebno začuđuje velika razlika u proizvodnji vina između 1921. i 1939, iako je zasađenih vinograda bilo više u 1939. Istina, statistika iz 1939. upozorava da je te godine urod grožđa u kotaru Šibenik bio ispod prosjeka uroda svih ostalih kotara u Dalmaciji osim kotara Preko. Prosječno po 1 ha vinograda dobilo se 1939. godine 21,2 hektolitara vina. Šibenik je bio ispod toga prosjeka. Ipak, četiri puta veći prinos u 1921. teško je objasniti četiri puta bogatijim urodom. To bi značilo da se 1921. dobilo preko 53 hl vina po hektaru, što nije lako prihvatiti, iako Stanko Ožanić smatra da je moguće. Usudujem se prije utvrditi da njegovi podaci iz 1921. nisu sasvim točni, što on i sam tvrdi za neke od njih. Osim toga on sam kaže da je bliže istini ako se procjena uroda grožđa uzme dvostruko od one koju navodi službena statistika. Neka bude tako, pa

¹¹ Nejasno je zašto Ožanić u grafikonu svoga članka o poljoprivredi u knjizi: *Dalmacija*, Spomen-knjiga, str. 128, pri navođenju podataka za voće navodi kotar Šibenik dva puta. Vjerojatno jedna rubrika označava kotar, a druga grad Šibenik.

Kotar Šibenik imao je 953 km² ukupne površine, a od toga ziratne zemlje samo 7952 ha, što iznosi svega 10,40% od ukupne površine. Po količinama obradivih površina slabiji od Šibenika bili su u Dalmaciji jedino kotari Brač, Preko i Hvar. Podatak iz knjige: *Obradena zemlja i žetveni prinosi u 1929*. Beograd 1930.

ako službena statistika kaže da je prinos po hektaru 15 hl vina, a mi dodamo još punih 15 hl, onda je to još uvijek 30, a ne 53 hl vina po hektaru.¹²

Iz jednog članka^{12a} pisanog 1933. godine saznajemo da je prinos glavnih žitarica u Šibeniku bio slabiji od banovinskog prosjeka, a tako isto da je bio »očajno slab« i prinos povrtlarskih kultura, kojih ima malo te u privredi područja ne igraju nikakvu ulogu, ali je inače i to povrće vrlo jeftino^{12b} pa su te »cijene daleko od toga da naplate vodu, a kamo li rad i još da dadu rentu!« U članku se nadalje govori da je cijena višnji 0.50—1 din po kilogramu, da je cijena ulju za 50% manja od pređašnje, a da je gubitak po hektaru vinograda dostigao brojku od 15.000 dinara. Iako je prinos vina veći od banovinskog i državnog prosjeka, ipak nije dovoljno visok da bi mogao biti rentabilan jer zaostaje mnogo za prinosom drugih država.^{12c}

Podaci o zemljoradnji i njenim proizvodima i urodu za 1939. kompletni su, te ovdje treba u kotaru Šibenik uz vino, maslinu, višnju, smokvu, badem spomenuti i buhač kao kulturu koja je na području Šibenika davala značajne količine proizvoda koji se gotovo sav izvezio, a kako je bio dobro plaćen i posao oko njegove obrade neznatan, to je za siromašno seljačko stanovništvo šibenskog kotara ova kultura predstavljala pravu blagodat. To je i jedino industrijsko bilje koje se, prema podacima već spomenute poljoprivredne statistike, gajilo na području kotara Šibenik. Po količinama buhačem zasađenih površina i uroda kotar Šibenik je bio drugi u Dalmaciji, odmah poslije kotara Split. Urod buhača u 1939. bio je ispod prosjeka, a i količina zasijanih površina manja nego drugih godina, jer Josip Lakatoš 1929. piše da se »najjače plantaže buhača nalaze u šibenskom kotaru« i da on proizvodi oko 20 vagona buhača godišnje. U Šibeniku su postojala i dva mlina za mljevenje buhača.¹³

Vino i ulje bili su najvažniji poljoprivredni proizvodi a za njima višnja, smokva i badem, te buhač. Tu su se nalazili izvozni viškovi šibenske poljoprivrede, kojih je prema podacima lista *Privredna riječ*^{13a} u kotaru Šibenik bilo: 60—80 vagona smokava, 20—60 vagona bajama, 6—15 vagona višanja, oko 80 vagona ulja i 100.000 hl vina. Sve ostale poljoprivredne kulture sa svojim neznatnim urodom nisu mogle pokriti ni potrebe samog pučanstva (stanovništva)

¹² Marcel Jelaska u svojoj raspravi »Osnovni problemi vinogradarske proizvodnje« u *Zborniku DIT-a*, Split 1958, objašnjavajući konstantno smanjivanje vinogradarske proizvodnje također kaže da su »prinosi po ha ostali uvijek niski a da su se kretali od 20—30 q/ha«.

^{12a} *Jugoslavenski Lloyd* 173, 1933.

^{12b} Navodi da je zeleni grah 0,50 din, salata 0,50—1 din, kupus 0,50 po kg.

^{12c} Alžir 56,6 hl, Francuska 40,3 hl, Rusija 43,6 hl/ha.

¹³ Josip Lakatoš: *Jugoslavenski Lloyd*, Privredni almanah, Zagreb 1929, str. 23.

^{13a} *Privredna riječ*, br. 80, 1930, str. 2.

u kotaru. Posebno to treba istaknuti kad su u pitanju žitarice. Njih je 1939. bilo ukupno 46.716 kvintala, pa je na svakog stanovnika kotara dolazilo godišnje svega oko 67 kg žitarica u zrnu.

U 1939. kotar Šibenik se po količinama grožđa proizvedenim na 1 ha nalazio na pretposljednem mjestu. Međutim, po ukupnoj proizvodnji ulja bio je te godine na prvom mjestu, dok su po količini uroda po stablu bili ispred njega kotari Korčula i Metković.

U preradi grožđa i podrumarstvu (njegovanju vina) kotar Šibenik nije se posebno isticao ispred ostalih kotara u Dalmaciji, ali je u preradi ulja stajao uz bok najboljima jer je imao nekoliko suvremenih mlinova za preradu ulja, među kojima se isticala Uljarska zadruga s. o. j. u Murteru i Vodicama.

Ribarstvo

Dok se o šumarstvu na području kotara Šibenik, kao privrednoj grani nekog većeg značenja, ne može govoriti, dotle je potrebno istaknuti značenje ribolova za njegovo otočko i primorsko područje. Malo je bilo profesionalnih ribara i oni su obuhvaćeni u prvoj grupi zanimanja (poljoprivreda), ali zato je ribolov bio važna nuzzarada poljoprivrednog stanovništva otočkog i primorskog dijela, upravo onoga dijela koji je najviše oskudijevao u većim i boljim količinama zemlje. Teško je međutim dati statističke podatke o ulovu koji su imali ribari s područja kotara Šibenik jer su se statistički podaci o ribolovu skupljali prema području lučkih kapetanija, a Lučka kapetanija u Šibeniku (kapetanija I reda) obuhvaćala je područja kotara Biograd i Preko. Količina i vrijednost ulova ribe i ostale morske faune na području Lučke kapetanije Šibenik iznosila je 1929. godine 2,170.522 kg, odnosno 16,816.401 dinar. Nešto veći je te godine bio ulov na području Lučke kapetanije u Splitu (2,328.079 kg), dok su ostale lučke kapetanije veoma zaostajale za njima. U području Lučke kapetanije Šibenik bilo je te godine 419 profesionalnih, 6.590 povremenih i 566 sportskih ribolovaca sa 2.736 brodova, od kojih 24 na motorni pogon.

Ako uzmemo u obzir da je ribolov biogradsko-prečkog kotara imao veće i bogatije ribolovno područje i da su se stanovnici ovoga područja u cijelosti bavili više ribolovom, onda nećemo pogriješiti ako najviše jednu trećinu sveukupnog ribolova u području Lučke kapetanije u Šibeniku pripišemo ribarima s područja kotara Šibenik. Vrijednost ulova ribe ribara šibenskog kotara iznosila je prema tome u 1929. oko 5,5 milijuna dinara. Vrijednost tog ulova iznosila je 1931. oko 4 milijuna, jer je vrijednost cjelokupnog ulova ribe na području Lučke kapetanije Šibenik iznosila 12,689.883 dinara

(1,642.203 kg).¹⁴ U petogodišnjem periodu 1936—1940. prosječni ulov ribe u kotaru Šibenik iznosio je 571 tonu i predstavljao 9,10% od ukupnog ulova u Dalmaciji.¹⁵ Za preradu ribe postojala je na području Šibenika Tvornica sardina u Rogoznici koja je radila samo u sezoni.

Stanovnici Krapnja bavili su se vađenjem i grubom obradom spužava, a stanovnici Zlarina vađenjem i preradom koralja — sve u granicama jednog nerazvijenog obrta.

Izvozni viškovi i životni standard poljoprivrednih proizvođača

Sve što je rečeno o poljoprivredi Šibenika u periodu od 1921. do 1939, nije dovoljno da bi se osvijetlilo stvarno stanje života one velike većine žitelja kotara koji su se bavili zemljoradnjom. U prvom redu to su uglavnom podaci za samo dvije godine, a kad je u pitanju poljoprivreda, gdje je svaka godina uslijed klimatskih uvjeta i pod okolnostima jedne zaostale obrade i njege zemlje, mogla donijeti velikih razlika u količini i kvaliteti uroda, valja dokumentaciju učvrstiti i drugim podacima. Osim toga u doba između 1929. i 1931. počinje velika svjetska ekonomska kriza koja je i za poljoprivrednu proizvodnju bila veoma teška jer je izazvala pad cijena poljoprivrednih produkata. Dodamo li tome da od 1934. počinju pripreme za rat nacifašističkih zemalja u svijetu, čime se kriza još više zaoštrava, onda bez nekih drugih saznanja neće biti moguće odgovoriti kako je živio zemljoradnik Šibenika, pa i Dalmacije u to vrijeme. Takve podatke daju nam vijesti iz tadašnjih novina i neki dokumenti koje smo našli među spisima mjesnih i kotarskih vlasti u Šibeniku između dva rata.

Ponovit ćemo da su jedine grane poljoprivredne proizvodnje s izvoznim viškovima bile: vinogradarstvo i maslinarstvo, proizvodnja buhača, višnje, badema i smokve te ribarstvo. Sva ostala poljoprivredna proizvodnja, a posebno ratarstvo, nije davala ni potrebnih količina za prehranu stanovništva. Proizvodnim viškovima trebalo je osigurati najprije nabavku potrebnih količina osnovnih životnih potreba kao što su brašno, krumpir, meso, tekstil, obuća itd., zatim sredstva za obradu zemlje i njegu poljoprivrednih kultura, a tek onda nešto i za eventualnu nadgradnju (proširenu reprodukciju).

Već smo vidjeli kako pisac članka u *Jugoslavenskom Lloyd*u piše da je 1933. gubitak vinogradara po hektaru vinograda iznosio

¹⁴ Vidi: *Statistički godišnjak 1929*, Beograd 1932. i *Statistički godišnjak 1931*, Beograd 1932. Ovi godišnjaci donose ulov ribe i za prethodne godine od 1925, ali za područje svih lučkih kapetanija I reda skupa, tj. Dubrovnik, Meljine, Split, Sušak i Šibenik.

¹⁵ Vidi: *Problemi privrednog razvoja sjeverne i srednje Dalmacije i dijela zapadne Bosne*, litografsko izdanje Ekonomskog instituta NRH 1956, sv. II, str. 216 i 221.

5.000 dinara više od 1931. godine. To znači da je vinogradar i u 1931. slabo živio, ali ipak bolje nego poslije te godine. Jedna statistika cijena vinu na malo pokazuje da su se cijene vinu od 1922. pa do 1929. održale uglavnom na istoj razini, dok su cijene ostalim poljoprivrednim i drugim artiklima osnovnog životnog standarda, osim ulja, konstantno rasle.¹⁶ Može se slobodno reći da su 1922. i 1923. godina bile godine najboljeg života zemljoradnika i radnika u kotaru Šibenik,^{16a} a da sve ostalo vrijeme do 1931. predstavlja postepeno, a poslije 1931. naglo pogoršavanje životnih uvjeta poljoprivrednih proizvođača, jer su artikli koje su oni proizvodili za tržište, i upravo vino kao najvažnije među njima, najviše gubili na svojoj tržišnoj vrijednosti.

Prema podacima iz 1930.¹⁷ cijene na veliko onim artiklima koje je kotar Šibenik mogao izvoziti kretale su se ovako: višnja 2—6, smokve 2—4, bademi 3—5, ulje 9—10 dinara po kg i vino 2—2,50 dinara po litri. To znači da je vinogradar mogao po najboljoj cijeni prodati 1 hl vina za 250 dinara, dok je njega samoga taj hektolitar vina od dana rezanja loze do dana trganja i prerade grožđa koštao 250 do 300 dinara. Prema tome ni najboljom prodajom vina on nije mogao namiriti cijenu svoga rada i ostalih troškova oko obrade vinograda i proizvodnje vina.

Pod uvjetom da svih 100.000 hl vina prodadu po cijeni od 250 dinara po hl, 7.000 q ulja po cijeni od 950 dinara po q, 7.000 q smokava po cijeni od 300 dinara po q, 4.000 q bajama po cijeni od 400 dinara po q i 1.100 q višanja po cijeni od 400 dinara po q, poljoprivredni proizvođači u kotaru Šibenik dobivali su godišnje ukupno 35.790.000 dinara, ili po jednom licu koje zarađuje u poljoprivredi 1.456.42 dinara godišnje, odnosno po ukupnom broju stanovnika koji žive od poljoprivredne proizvodnje 695.70 dinara godišnje, što ne iznosi niti dva dinara na dan. A to je posve malo, sasvim nedovoljno za život.

*Jugoslavenski Lloyd*¹⁸ tuži se na visoke takse koje je udarila Francuska na izvoz naših vina. To će u daljem vremenu učiniti i druge zemlje, pa će izvoz i potrošnja vina sve više opadati, a ponuda rasti, i u skladu s time cijene vinu padati.

¹⁶ Vidi: *Privreda i radnici u Dalmaciji*, Split, 1929, str. 250—257.

^{16a} Međutim ni stanje odmah poslije ulaska Šibenika u sastav države SHS nije bilo najbolje jer općinski načelnik Šibenika Rajević, u proglasu građanima u povodu druge godišnjice oslobođenja grada 12. VI 1923, ne može a da ne spomene »teške poratne prilike« uz poziv građanima da taj dan provedu »u čvrstom uvjerenju da će u slozi, u ljubavi, u radu i u poštenju ipak biti bolje cijelom našem narodu kad ga više ne tlači i ne iscrpljuje tuđinac«. (Spisi općine Šibenik, str. 627, letaci 1923.)

¹⁷ *Privredna riječ*, br. 80, 1930, str. 2.

¹⁸ *Jugoslavenski Lloyd*, br. 118/1931. U članku se govori da su šibenski trgovci prodali Privilegovanom izvoznom društvu preko 100 vagona tipiziranog vina, a da bi Šibenik i okolica mogli proizvoditi preko 200.000 hl vina.

U drugom jednom članku dvije godine kasnije u istom listu čitamo ponovo poraznu ocjenu stanja poljoprivrednih kultura i poljoprivrednog stanovništva na području Šibenika.¹⁹ Naglašava se da je poljoprivreda glavno zanimanje žitelja šibenske općine i da u njoj dominira kao osnovni izvozni produkt vino, kojem je »kriza ovako nemilo survala cijene...« Barometar životnog standarda stanovništva zbog toga se naglo spušta jer ostala poljoprivredna proizvodnja ne može podmiriti potrebe stanovništva. Ukupan prinos žitarica po glavi stanovnika iznosi 60 kg godišnje, a to je za »život nedovoljno« (šest puta manje od stvarnih potreba), pa je glavna briga stanovništva nabavka brašna. Ističe da minimalna produktivnost nije samo rezultat samo loše zemlje i drugih objektivnih okolnosti već i neracionalnog i zaostalog načina obrađivanja zemlje.

Mogućnost dobrog plasmana vina u vremenu prije krize poticala je vinogradare da podižu nove vinograde, jer su te investicije pružale solidnu perspektivu za poboljšanje životnog standarda. One su vršene i pomoću zajmova što ih je vinogradar uzimao ili kod banke ili kod privrednika. Situacijom koja je krizom nastala težaci »su svoju rentu, ili, bolje reći, izgled i nadu na rentu, a kako se sada u krizi upravo pokazalo još je tačnije reći i svoju radnu snagu, založili«. Ukupni seljački dugovi, prema piscu ovog članka u *Jugoslavenskom Lloyd*u, iznosili su 60—70 milijuna dinara, a kamati na njih variraju od 18% do 40%. Kamati su sada neisplaćeni i zajedno s glavnicom iznose preko 100 milijuna dinara duga.

O seljačkim dugovima na području općine Šibenik postoji jedan dokumenat bez datuma (vjerojatno iz 1936. godine), napisan crnilom, a potpisan olovkom A. V. On daje nešto točniju sliku stanja seljačkih dugova u kotaru Šibenik.

Pisac ovog dokumenta, pošto je opisao način prikupljanja podataka o seljačkim dugovima koji se vrši preko općine po nalogu Privilegovane agrarne banke, navodi da je svega 40,6% težaka prijavilo svoje dugove, ali se »mirne duše može ustvrditi da ih je zaduženo i preko 80%...«, pa nastavlja da mnogi seljaci iz više razloga nisu htjeli da prijave svoje dugove — »jedni jer su ih lihvari i vjerovnici sistematskom akcijom nagovorili da svoje dugove ne prijavljuju, drugi su iz ponosa krili svoje dugove, a treći — a tih je i najviše — vjeruju da im ovo neće donijeti nikakve koristi nego što više da se moguće iza ovoga krije kakva poreska zamka«. U nastavku svoga izlaganja pisac kaže: »nisam nikakav stručnjak da pišem i dokazujem da prezaduženost postoji, ali sudeći po dugovima težaka šibenske općine čini se da ta prezaduženost i te kako postoji i da je krajnje vrijeme da se seljaštvu pomogne...«²⁰

¹⁹ *Jugoslavenski Lloyd*, br. 173, 1933.

²⁰ Spisi općine Šibenik, sv. 628, god. 1936.

D. FORETIĆ

Zatim se donose podaci o dugovima zemljoradnika u šibenskoj općini po pojedinim odlomcima. Šibenska općina ima 4.402 težačke obitelji, a svoj je dug prijavilo samo 1.789 obitelji, dakle 40,6%. »Pustimo na stranu neprijavljene obitelji — nastavlja dalje pisac dokumenta — jer ćemo govoriti samo o stanju ovih 1.789 prijavljenih obitelji. Sve ove prijavljene obitelji imaju ukupnu površinu zemlje, dakle obrađene i neobrađene 4.886,75 ha, od toga obrađene 2.530,83 ha. Od tih 1.789 obitelji ima ih 302 koje imaju ukupnu površinu zemlje manju od 1 ha, 117 koje imaju veću od 5 ha, a samo 40 ih je koje imaju veće od 10 ha. Sve pak obitelji skupa imaju 378 krava i volova i 576 konja. Ovako mali broj stoke ne začuđuje nas kad znamo kako su bile loše prošle godine, kad su seljaci morali u bescijenje prodavati stoku da se nekako prehrane. Sad kad znamo njihovu imovinu . . . onda njihov dug u ukupnoj sumi od 33,954.624 dinara dokazuje i te kako da je barem težak u šibenskoj općini prezadužen. Sigurno je i to da kad bi svi seljaci bili prijavili svoje dugove da bi se gornja dugovana svota popela i na preko 50,000.000 dinara. Na svaku prijavljenu obitelj otpada poprečno duga 18.985 dinara, a na svakog člana obitelji 2.815 dinara. Kao uzrok zaduženju u 90% slučajeva je prehrana i bolest u obitelji, a samo 10% gradnja kuće i kupovanje zemlje. Sad pogledajmo kakvo je stanje zaduženja po pojedinim odlomcima u šibenskoj općini. Donijet ćemo ukupan broj obitelji u pojedinom odlomku i broj prijavljenih obitelji kao i svotu koju pojedini odlomak duguje«. ²¹

Tabela dugovanja pojedinih odlomaka općine Šibenik:

Odlomak	Ukupan broj obitelji	Prijavljeno obitelji	Ukupno duguje
Bilice	174	93	2.017,964
Boraja	74	19	159,500
Danilo-biranj	55	41	337,900
Danilo-Kraljice	146	130	2.254,800
Donje polje	31	9	134,300
Dubrava	166	127	3.147,153
Grebaštica	80	3	20,600
Goriš Brnjice	84	42	451,235
Jadrtovac	49	23	235,700
Konjevrate	217	97	1.113,767
Krapanj	298	101	1.239,460
Lozovac	95	13	532,000
Mandalina	102	—	—
Mravnica	35	2	24,600
Perković-Slivno	122	75	764,910

²¹ Spisi općine Šibenik, sv. 628, god. 1936.

OPĆA RAZMATRANJA O ZANIMANJU ŠIBENSKOG STANOVNIŠTVA...

Odlomak	Ukupan broj obitelji	Prijavljeno obitelji	Ukupno duguje
Primošten	580	347	7.689,760
Raslina	101	58	490,885
Rogoznica	382	84	1.487,600
Srima	46	23	510,500
Vrpolje	119	81	1.209,360
Vrsno-Podine	84	13	131,300
Zablaće	113	6	115,000
Zaton	222	150	1.871,240
Varoš	490	85	4.276,080
Crnica	187	97	1.775,200
Gorica	190	46	1.104,060
Dolac	160	24	860,750
Ukupno	4.402	1.789	33.954,624 Din

Od ukupne dugovane svote otpada na zadruge: 512.970 dinara, na hipoteku 5,995.025 dinara, na mjenice 5,508.912 dinara, na priznanice 21,937.717 dinara.

Kao srednja kamatna stopa može se uzeti 18%, a bilo je slučajeva gdje se uzimalo 40%, pa i preko toga.

Ovaj dokumenat pokazuje samo stanje na području općine Šibenik, no s obzirom na proizvodne mogućnosti ostalih općina u kotaru može se bez ustručavanja pretpostaviti da je ovakvo i još teže stanje poljoprivrednih proizvođača bilo i u ostalim općinama tog kotara i zaključiti da je najmanje 50% seljačkih obitelji na području kotara Šibenik bilo prezaduženo.

Usporedba između dva sela — Primoštena i Rogoznice najbolje pokazuje da je kriza ipak najteže pogodila čisto poljoprivredno i to vinogradarsko stanovništvo. Primošten, naime, živi isključivo od obrade vinograda i ponešto od obrade maslina, dok je Rogoznica imala i solidnu nuzzaradu u ribarstvu. Zato je Primošten — možda najradišnije selo u općini šibenskoj — imao gotovo dvije trećine dužnih obitelji, dok Rogoznica nije imala ni punu četvrtinu.

Jedan »Spisak lica koja su primila pomoć uz zaradu u 1936. godini«, nađen u spisima općine Šibenik, pokazuje da je te godine na području općine Šibenik primilo pomoć u kukuruзу 1.085 lica od kojih je svako bilo starješina domaćinstva u kojima je znalo biti i po 7 do 10 članova.²² I ovaj podatak govori na svoj način o teškom životu seljaka na području kotara Šibenik i o njegovoj sve intenzivnijoj proletarizaciji.

²² Spisi općina Šibenik, sv. 628, god. 1936.

U »Rezoluciji« prihvaćenoj na sastanku šibenskih vinogradara, koji je održan 12. IV 1937. u prisutnosti pomoćnika ministra poljoprivrede, pored ostalog se kaže:²³

»Vjerna slika o teškim materijalnim prilikama šibenskih vinogradara može da se konstatira iz slijedećih podataka: Grad Šibenik broji 18.000 stanovnika koji su 50% težaci. Odlomci šibenske općine broje oko 20.000 stanovnika sa 95% težaka. Prema tome na području šibenske općine živi do 28.000 težaka. Na ovaj broj težaka dolazi 8.767 ha obradive zemlje što znači 3.023 m² (ili 3.131 m²) na jednog zemljoradnika.

Ukupni prihod od poljoprivrede na području šibenske općine u 1936. cijeni se na 18,660.000 dinara. Uzevši u obzir naznačeni broj zemljoradnika otpada na pojedinog zemljoradnika godišnji prihod od 666 dinara ili dnevno 2 dinara. Od vinogradarstva šibenski zemljoradnik dobio je u 1936. godini 13,500.000 dinara.

Uzevši u obzir gornji prikaz a naročito činjenicu da šibenski vinogradar ima dnevni prihod od 2 dinara, čime jedino može računati za držanje sebe i svoga kućnog gospodarstva nameće se hitna i neodložna potreba da se tom vinogradaru pomogne . . .«

Spomenutu analizu prihoda poljoprivrednih proizvođača potvrđuje i sam Nikola Morović, načelnik poljoprivrednog odjeljenja Primorske banovine, koji navodi da je na području banovine za period od 5 godina, tj. od 1931—1935, prosječni godišnji prihod od poljoprivrede iznosio 2,5 dinara dnevno po glavi svakog stanovnika koji se bavi ili živi od poljoprivrede, što je bila »apsolutno nedovoljna zarada«.²⁴

S obzirom na skok cijena poljoprivrednih proizvoda, koji je nastao poslije toga, Morović je za 1938. procijenio prosječnu godišnju zaradu poljoprivrednika Primorske banovine na 1.500 dinara, ili na 4 dinara dnevno po glavi, da bi zatim nastavio: »Uzmemo li u obzir da se u ovu svotu ima uračunati i radna snaga poljoprivrednika, hrana i odjeća, onda možemo zamisliti standard života našeg poljoprivrednika. Zamislimo da obitelj od pet članova troši samo 3,75 kg kruha, za sami kruh daje 4.90 dinara, za 5 kg krumpira 3 dinara, za začim 1 dinar, za 2 litre mlijeka 2.40 dinara, za 3 kg povrća 4 dinara i za začim opet 1 dinar, ukupno tu ima troška 16.30 dinara. Za sve ostalo dakle: odjeću, obuću, bolest osoblja i stoke itd. ostaje joj dnevno 3.70 dinara, godišnje 1,350.50 dinara ili za svakog člana obitelji 270 dinara. Dokazivati da li je ili nije ovo dovoljno za život jedne obitelji, bilo bi deplasirano, a pogotovo ako se uzme u obzir da je to jedna od boljih godina«.²⁵

²³ M. G. Š.: Odjeljenje NOR-a, kuverta X, br. 2.

²⁴ Vidi: *Glasnik Primorske banovine*, (u daljem tekstu G. P. B.), god. I, br. 1, 1938, str. 7/I.

²⁵ G. P. B., god. I, br. 1, 1938, str. 7/I—II.

Ova analiza, data od čovjeka koji je po svom položaju bio najbolje obaviješten o stanju poljoprivrede u Primorskoj banovini, ne samo da potpuno potvrđuje analizu šibenskih vinogradara, nego pokazuje i to da se taj vinogradar sa svojim prihodima nalazio i nešto niže od prosjeka koji navodi Morović, jer je upravo vinogradarstvo bilo ona grana poljoprivrede koja je bila najviše opterećena raznim dažbinama, dok su istovremeno cijene vinu bile veoma pale.

Morovićeva analiza je inače važna i zbog toga što daje prosječne podatke za cijelu Primorsku banovinu u toku pet ranijih godina, od 1931. do 1935, pa se time može u potpunosti rekonstruirati slika teškog stanja poljoprivrednika ne samo na području općine Šibenik, koju ilustrira podatak iz »Rezolucije vinogradara«, nego i na cijelom tom kotaru, koji je kao tipično vinogradarski u najboljem slučaju mogao biti na razini šibenskog vinogradara.

Odnos organa vlasti prema problematici poljoprivrednih proizvođača i posebno vinogradara

Prema navodima Ožanića^{25a} u Dalmaciji, poslije napada filoksera na vinovu lozu i poslije napora učinjenih oko obnove vinograda, nalazilo se pod vinovom lozom 33.921 ha poljoprivrednih površina (god. 1922). Potkraj dvadesetgodišnjeg međuratnog razdoblja ta je površina iznosila »nešto više od polovine prijašnjih površina« (90.118 ha prije pojave filoksera, a 47.000 ha 1938). Za kotar Šibenik, koji je prije napada filoksera imao 15.435 ha, a 1921. 8234 ha vinogradskih površina s neznatnim povećanjem do 1931, može se zaključiti da je već na početku svoga života u novoj državi kompletno obnovio svoje vinograde. Dobra prodaja i stabilizirane cijene vinu, u godinama koje su zatim uslijedile, osigurale su vinogradarima koliko toliko normalne uvjete života i rada, pa se briga organa vlasti svodila uglavnom na unapređivanje vinogradarstva. Tome je korisno poslužila i *Izložba vina*, održana 1925. u Šibeniku kao odsjek *Jadranske privredne izložbe* organizirane u Splitu u povodu otvaranja pruge Zagreb—Split preko Like. Na toj izložbi pojavio se veliki broj izlagača iz Šibenika, a mnogi od njih bili su i nagrađeni. S tri zlatne (od 12 podijeljenih), s 12 srebrnih (od 21 podijeljene), s 19 brončanih medalja (od 31 podijeljene) i s 10 diploma (od 31 podijeljene), šibensko područje se tada plasiralo među najbolje proizvođače vina na jadranskoj obali u sklopu SHS.

U ostalim odsjecima *Jadranske izložbe* u Splitu bili su nagrađeni raznim medaljama i diplomom i drugi proizvođači iz šibenskog kotara, a među njima na sektoru poljoprivredne proizvodnje: Roko Vlahov Fogular iz Prvića Šepurine za zeleno navrtanje, Stipe Šare (Šibenik) za buhač u prahu, Uljarska zadruga u Murteru za najfinije maslinovo ulje (zlatna medalja), Odbor izlagača u Murteru za mlje-

^{25a} S. Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, str. 147 i 165.

čne proizvode, Ante Vlahović iz Mandaline, Grgo Čular iz Šibenika i Petar Stanić iz Bribira za kvalitetan med, tvornica svijeća Grgo Čular iz Šibenika, tvornice likera G. S. Matavulj i R. Vlahov, obje iz Šibenika, tvornica likera Mate Bedrica iz Skradina, Ante Dean iz Zlarina za čišćenje koralja, Vukov i Rossini iz Zlarina za lov na koralje.²⁶

Na privredne teškoće koje se gomilaju krajem tridesetih godina državna vlast nije spremno reagirala da bi zaštitila vinogradara kojemu su se mogućnosti prodaje i izvoza vina gotovo sasvim zatvorile. Naprotiv, država je »svojom fiskalnom politikom još teži udarac zadala vinarstvu i vinskoj trgovini«. ^{26a} Upravo 1929, kad su uslijed slabe potrošnje počele padati cijene vinu, da bi zlo bilo još gore povećana je trošarina na vino. Pred berbu 1931. godine u konobama dalmatinskih vinogradara nalazilo se još neprodanih 100.000 hl vina. U toku 1932. godine ublaženi su donekle trošarinski propisi i smanjene takse, pa se i stanje nešto poboljšalo. No to je vrijeme kad se donose i konačni propisi u vezi s agrarnom reformom i kad se gomila problematika seljačkih dugova koju je također trebalo rješavati.

O rezultatima agrarne reforme na području Šibenika može se reći ono što se može reći za agrarnu reformu u staroj Jugoslaviji uopće, tj. da ona nije izvršena dosljedno u korist sitnog i srednjeg seljaka. Podatak iz austrijskih vremena koji govori o tome da je na području kotara Šibenik u odnosu na susjedne kotare Split i Zadar bilo relativno i apsolutno manje kolona i polukolona,²⁷ navodi na

²⁶ Spisi općine Šibenik, sv. 628, god. 1925.

^{26a} Ožanić, cit. djelo, str. 172—173.

²⁷ Iz edicije: *Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 3. Juni 1902*, LXXXIII Band, 3 Heft-Wien 1908. prenosimo podatke o posjedima, vlasnicima i zakupcima za tri susjedna kotara: Zadar, Šibenik i Split (stanje 1902):

Redni broj		Politički kotar		
		Split	Šibenik	Zadar
1				
2	Ukupan broj posjeda	15,388	6,707	9,988
3	Vlasnika bez zakupa	6,841	3,128	2,321
4	Posjednika s vlastitom i zakupljenom zemljom	7,913	3,478	6,174
5	Posjednika s više vlastite a manje zakupljene zemlje	2,562	2,420	2,467
6	Posjednika s manje vlastite a više zakupljene zemlje	5,351	1,058	3,707
7	Čistih zakupaca (kmetova)	630	99	1,455

zaključak da su problemi vezani uz agrarnu reformu na području Šibenika bili lakši nego u susjednim kotarima i da se ovdje nije imalo mnogo što riješiti agrarnom reformom. (Pravih, čistih kmetova /kolona/ na području šibenskog kotara bilo je svega 99, a ako se njima pribroje i oni koji su imali na obrađivanju manje vlastite a više zakupljene zemlje, onda bi ih bilo svega 1157).

Ako opet usporedimo broj vlasnika i zakupnika u poljoprivredi u 1910. i 1931. godini, vidimo da je broj vlasnika i zakupnika zemlje bio neznatno povećan u 1931. godini, što govori u korist pretpostavke da je na području Šibenika i dalje prevladavao sitni posjed. Šteta je što podaci o vlasnicima zemlje za 1931. godinu nisu mjerodavni za stanje poslije provedene agrarne reforme. Ipak vijest da se agrarno pitanje nalazi pred konačnim rješenjem kao da je potakla pojedine zakupnike zemlje da prestanu plaćati svoj godišnji dug vlasniku zemlje. *Primorska riječ*,²⁸ naime, upozorava težake da su dužni davati ugovoreni dohodak sve do pravomoćnog rješenja agrarnog spora.

Uporna borba vinogradara za smanjenje trošarine i razduženje poljoprivrednih proizvođača potakla je i nadležne organe vlasti da donekle pojačaju svoj interes za ta i druga pitanja vezana uz vinogradarstvo i vinarstvo, no odmah valja reći i to da taj interes, koji se jače osjeća poslije 1936. godine, nije mnogo pridonio rješavanju najaktualnijih pitanja vinogradarstva. Određene izmjene i dopune u propisima o trošarini, tobožnja pomoć države u izgradnji suvremenih podruma i slično, predstavljali su paliјativna rješenja koja do 1941. godine nisu donijela vinogradarima potrebno poboljšanje životnih i radnih uvjeta.

Ožanić piše: »Trošarina je ipak imala jednu korisnu posljedicu jer je prisilila vinograde da se organiziraju u borbi protiv toga nameta i radi bolje prodaje vina. Za tu borbu osnovala su se vinogradarska udruženja, okupljena u Vinogradarskom savezu, a za bolju prodaju vina vinogradarske zadruge, udružene u Centrali vinarskih zadruga«.^{28a}

U već spomenutoj svojoj »Rezoluciji« (1937) udruženi šibenski vinogradari tražili su da se pored ostalog donese »jedinštveni združni zakon za cijelu zemlju i zakon o poljoprivrednim komorama; da se odrede i ograniče krajevi gdje će se u buduće saditi vinova loza i da se jače oporezuju vinogradi u nizinskim područjima zasađeni u zemlji pogodnoj za gajenje drugih poljoprivrednih kultura; da se ukinu sve dažbine državne, banovinske i općinske kojima je vino opterećeno i da se uklone sve smetnje koje otežavaju trgovinu vinom; da se energično pristupi uništenju vinograda zasađenih hibridima; da se zabrani proizvodnja octene kiseline (esencije) iz drva,

²⁸ *Primorska riječ*, br. 2, 1931.

^{28a} Ožanić, cit. djelo, str. 173.

karbida itd. i ograniči proizvodnja špirita, a da se poveća (uspostavi) fabrikacija vinskog octa i vinskog destilata i da se ukine trošarina na ove produkte; da se jače oporezuju vinogradi u nizinskim krajevima i da se povisi trošarina na špirit i s time nadoknadi razlika zbog ukidanja dažbina na vino u krševitim područjima; da se zabrani upotreba sladora za popravak mošta i špirita za jačanje vina, a da se za popravak mošta odredi isključivo upotreba varenika, a za pojačanje vina vinski destilat; da se ukine carina na modru galicu, sumpor i druga sredstva potrebna u zaštiti vinograda; da nadležne vlasti posvete posebnu pažnju razvoju proizvađačkog zadrugegarstva i da ga oslobode poreza na poslovni promet i taksa na račune; da se u Šibeniku kao vinogradarskom centru sjeverne Dalmacije osnuje poljoprivredna škola sa zadružnim imanjem».

Akcija oko unapređivanja vinarstva izgradnjom većih i suvremenih zadružnih podruma, koja je bila pokrenuta upravo 1937, nije dala nekih značajnijih rezultata, jer je Ministarstvo poljoprivrede davanje svoje pomoći uvjetovalo velikim doprinosom samih vinogradara. Omjer je bio 1 : 1, tj. vinogradari su morali u radnoj snazi, novcu ili materijalu dati jednako koliko i državna vlast.²⁹ Šibenski vinogradari bili su neugodno iznenađeni ovakvim stavom vlade koji im je osobno izložio pomoćnik ministra poljoprivrede, tim više što je i dnevna štampa drugačije pisala i što su predstavnici zadružnih saveza drukčije objašnjavali. Oni su bili spremni da snose svoj udio »u radnoj snazi, u prevozu, općina u zemljištu, ali nigdje u tolikoj vrijednosti koliko se traži od njih. Zato, ako se što ne izmijeni, podrum se neće nigdje sagraditi«. ³⁰ Pisac navedenog dokumenta zaključuje svoje izlaganje odavanjem priznanja Ministarstvu poljoprivrede što se uspješno zauzimalje za unapređivanje ostalih poljoprivrednih grana, ali to se »za vinogradarstvo ne može kazati, jer imamo postojećih zakona koji su od koristi za vinogradarstvo, ali ih se ne vrši. U ovom pogledu su upućene hiljade predstavaka, održane stotine skupština, ali do sada sve uzalud. Treba čovjeka spasavati dok je živ, jer od mrtvog nema nitko koristi«. ³¹

Odvajkada je u Šibeniku postojao običaj da proizvođači vina mogu u toku 40 dana godišnje svoje vlastito vino prodavati u svojoj konobi na malo, pošto plate određeni paušal na ime poreza, prireza

²⁹ M. G. Š.: Odjeljenje NOR-a, kuverta X, br. 2.

³⁰ Za ilustraciju vidi i *Službeni glasnik Primorske banovine*, br. 4, str. 27, 1937, u kome piše da je selo Danilo-Kraljice dobilo 150.000 dinara za izgradnju zadružnog podruma i to samo za nabavu inventara, dok su podrum morali podignuti sami vinogradari. Oni su morali dati jednako koliko i država. Svaka dionica imala je vrijednost od 100 din, a svaki vinogradar morao je uzeti onoliko dionica koliko je u dobroj godini hl vina proizvodio.

³¹ M. G. Š.: Odjeljenje NOR-a, kuverta X, br. 2. Vinogradari su tražili da im se dozvoli i pečenje rakije od smokava, ali u predratno vrijeme, čini se, nisu uspjeli to izboriti zbog suviše štetnih sastojaka u alkoholu dobivenom od smokava.

i drugih taksa. Tim starim običajem oni se koriste i danas, a koristili su se i za vrijeme stare Jugoslavije. Tada je (barem od 1934) dozvole za takvu prodaju vina, s oznakom koliko će vina prodavati i koliko dugo može prodaja trajati, izdavalo »Udruženje ugostiteljskih poduzeća za srez Šibenik i Biograd n/m« sa sjedištem u Šibeniku. Takav način prodaje pogodio je težaku ali nije Udruženju ugostitelja, posebno ne u godinama krize, kad su i manji ugostitelji bili prisiljeni da zatvore svoje radnje i kad »su neke odlične šibenske kavane morale pasti pod stečaj...«³² Zato je Udruženje nastojalo da se prodaja onemogući ili svede na što manju mjeru. Da je u tome uspjelo najbolje pokazuju podaci iz »Registra prodanog vinogradarskog vina na sitno u Šibenskom srezu«³³ gdje stoji zapisano da je 1934. godine 716 težaka prodalo u svojoj konobi gotovo 7.000 hl vina, 1935. je to učinilo 1.046 vinogradara koji su prodali preko 9.000 hl vina, a 1936. samo 232 težaka prodala su manje od 2.000 hl vina, da bi u 1940. godini broj težaka koji su na taj način htjeli unovčiti svoje vino spao na svega 32 vinogradara s nepunih 200 hl vina, a nekima od njih nije bila ni dozvoljena prodaja.

Možda ovi podaci mogu poslužiti i kao argumenat da se u vremenu poslije 1935. povećao izvoz vina izvan granica kotara, ali oni sigurno govore i o tome da ugostitelji, nastojeći osigurati svoje ekonomske pozicije, nisu žalili vinogradare i da su sve odlučnije sprečavali prodaju vina na sitno u konobama kao konkurenciju svome poslovanju, ne vodeći računa o tome koliko su sitnih težaka takvim zabranama doveli u težak i bezizlazan položaj.³⁴

O ovom pitanju kao vrlo akutnom piše i Ivan Dadić, financijski referent Primorske banovine.³⁵ Pišući o problematici novog načina naplate banovinske trošarine na vino, on navodi da prema tim novim propisima stvarnim proizvođačima vina nije bilo priznato pravo, odnosno privilegij, koji su imali još iz vremena Austro-Ugarske, da mogu 40 dana u toku godine točiti vino na malo u svojoj konobi, plativši pri tome paušalno sva davanja vlastima. Novom uredbom počela im se i kod ovog načina prodaje vina naplaćivati banovinska trošarina, što je izazvalo toliko nezadovoljstvo da je ban Primorske banovine na svoju ruku donio odredbu da vinogradari dalmatinskog područja banovine ne plaćaju banovinsku trošarinu kad krčme vino na malo 40 dana u svojoj konobi. Ova privilegija inače koristila je mnogo više proizvođačima vina u gradu nego onima na selu, jer oni nisu imali kome prodati vino. Kod naplate banovinske trošarine na

³² Iza lista: *Primorska riječ*, br. 4, 1931.

³³ Spisi raznih obitelji i društava u Šibeniku, br. 266.

³⁴ O problematici zemljoradničkih dugova vidi: Mijo Mirković: *Seljaci u kapitalizmu*, Zagreb 1952.

³⁵ *Službeni glasnik Primorske banovine*, br. 3, 1937, str. 18.

vino i rakiju prema uredbi Ministarstva financija ustanovilo se i to da se zbog nepreciznih propisa u njoj, krijumčari vinom i rakijom iz jedne banovine u drugu.

Osim toga udruženje ugostitelja, a posebno Udruženje ugostitelja za područje kotara Šibenik i Biograd, žalilo se banovinskim organima da oni više nisu u stanju tjerati svoj obrt, jer moraju plaćati državni porez, trošarinsku taksu, banovinsku i općinsku trošarinu i posebnu općinsku taksu za uvoz, dok vinogradari mogu prodavati vino 40 dana bez plaćanja tolikih dažbina i to ne samo vinogradari iz grada Šibenika već i oni sa sela, što nije bilo u skladu s propisima o već navedenoj privilegiji.

Ono protiv čega su se dalmatinski vinogradari, a tako isto i vinogradari šibenskog kotara, naročito žalili bile su velike dažbine kojima je vino bilo opterećeno, a među njima naročito je mjesto uzimala banovinska trošarina. Dadić ističe da »nijedan fiskalni namet nije izazvao tolike komentare i kritike kao banovinska trošarina na vino i rakiju«. ^{35a} Objašnjavajući dalje ovu pojavu on navodi da od 1918. do 1927. nije bilo drugih samouprava i da je narod bio navikao samo na državne i općinske namete, a da se do 1934. državna i banovinska trošarina plaćala paušalno. Novi način naplate trošarine izazvao je opće neraspoloženje protiv trošarine. Novi propisi po kojima trošarinu plaća točilac a ne proizvođač vina nisu bili dovoljno precizni, pa se trgovac mogao lako pretvoriti u proizvođača.

U traženju načina da izbjegne ili barem oslabi sve navedene pritužbe i ukloni nedostatke banovinska uprava je u drugoj polovici 1938. (18. VII 1938. br. 8089/VII odobrenja Min. financija) donijela novi pravilnik o naplati trošarine na vino i rakiju, po kome ona nije ni uvećana ni smanjena — ostalo je i dalje 50 dinara po hektolitru, ali je bila pravilnije odmjerena.

U pravilniku je najprije definirano da je proizvođač vina onaj vinogradar koji proizvodi vino i rakiju iz sirovina koje je dobio na vlastitom zemljištu. Takvom proizvođaču vina ostavljen je sav proizvod vina i rakije na slobodnu upotrebu u vlastitoj kući i za vlastite potrebe bez ikakve kontrole. Bilo mu je nadalje dozvoljeno da bez plaćanja banovinske trošarine prodaje vino na veliko (vino iznad 50, a rakiju iznad 25 litara), jedino se od njega tražilo da prijavi kome je prodao radi kontrole uvoza vina i rakije kod trgovca. Kad vinogradar prodaje vino na veliko trgovcu ili točiocu vina, nije plaćao trošarinu ni proizvođač ni kupac, jedino, ako je proizvođač prodao vino direktno potrošaču, potrošač je plaćao trošarinu po stopi od 50 dinara po hektolitru. Troširana je dakle padala na teret potrošača, što je opet indirektno otežavalo prodaju vina.

Vinogradar je mogao također točiti vino na malo 40 dana svake proizvodne godine bez plaćanja trošarine, ali to je mogao vršiti sa-

^{35a} Vidi bilješku 35.

mo u mjestu uroda vina i to je važno samo za dalmatinsko područje Banovine. Proizvođač vina koji nije mogao u svom selu prodati vino, mogao je zatražiti dozvolu da ga može prodavati u nekom drugom mjestu i to za vrijeme od 90 dana i pri tome je plaćao minimalnu paušalnu trošarinu.

Točnici vina na malo i veliko plaćali su trošarinu paušalno, a trgovci vinom plaćali su mjesečno trošarinu za onu količinu vina i rakije koju su prodali na području Banovine. Ovim se htjelo onemogućiti krijumčarenje vina iz banovine u banovinu.³⁶

Takav sistem naplate trošarine ostao je, čini se, sve do rata 1941. Njime se doista nije mnogo pridonijelo boljoj prodaji vina i rakije pa prema tome ni osobitom poboljšanju životnog standarda vinogradara u Dalmaciji, ali uspjelo se u izvjesnoj mjeri izgladiti ranije nesporazume i nezadovoljstva. Svojim banovinskim porezima i dácama Primorska banovina opterećivala je neposredno pred rat stanovništvo banovine s 18 dinara po stanovniku.³⁷

Zadružne organizacije

Savez vinogradara, koji se živo angažirao u njihovoj borbi za poboljšanje životnih uvjeta i unapređivanje proizvodnje, prestao je raditi 1937. jer je »Hrvatska seljačka stranka bila protiv toga da se vinogradari organiziraju na staleškoj osnovi«. ³⁸ Tada već djeluje Gospodarska sloga.

Centralna vinarska zadruga također je prestala raditi, ali su ostale zadruge koje nastavljaju borbu za bolji život vinogradara i ostalih poljoprivrednika. One su sastavni dio zadružnog pokreta koji se posebno razvija poslije 1930. godine, nastavljajući u neku ruku tradiciju zadružnog ujedinjavanja iz vremena prije prvog svjetskog rata.

Stanje zadrugarstva u kotaru Šibenik do 1938. pokazuje:³⁹

³⁶ G. P. B., br. 19, 1938, str. 192, članak Ante Dadića: Novi pravilnik o banovinskoj trošarini na vino i rakiju.

³⁷ G. P. B., br. 5, 1939, str. 89, članak Ive Dadića: Budžet Primorske banovine za 1939/40. godinu.

³⁸ Ožanić, cit. djelo, str. 173.

³⁹ Podaci iz knjige: Dragutin Miličić, *Privredni informator zadrugu na primorju*, Split 1938. Iz jednog Popisa društava u kotaru Šibenik (Muzej grada Šibenika, Odjel NOR-a, kuverta br. VIII) znamo da su u to doba (1943. ili 1935) još djelovale ove zadruge: Seljačka zadruga, Obrtna zadruga postolara i papučara, Rudarska zadruga i Građevna zadruga SOJ.

Red. broj	Vrsta zadruga	Mjesto
1.	Vinogradarska Vinarska zadruga	Danilo Kraljice
2.	Središnji zadružni podrum	Šibenik
3.	Vinarska zadruga	Šibenik
4.	Vinarska zadruga	Dubrava
5.	Vinarska zadruga	Tijesno

POPIS ZADRUGA U ŠIBENSKOM KOTARU

Godina osnutka	Članstvo u savezu	Broj članova	Udio članova	Napomene
3-II-1933	Zadružni savez Split	36	30 Din na 500 panjeva	Uplaćeno 88 udjela. Registrirana kod Okr. Suda u Šibeniku pod Firm. 53/33 Zadar. II-128.
1937	»			»Osnovana je u svrhu da se u Šibeniku iskoriste pripomoći koje je u svom nacrtu predvidjelo Min. poljoprivrede. Međutim izgleda da će do toga teško doći, jer zahtjevi Min. poljoprivrede postavljeni na proizvođače vina ne mogu da se prihvate s obzirom na veliko osiromašenje dalmatinskih vinograda uslijed trošarina i ostalih nameta na vino, koje su dalmatinske vinogradare, naročito one sa sela, dovele na rub propasti«.
2-II-1936	»	22	200 Din na 50 hl vina članske proizvodnje	Uplaćeno 43 udjela. Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 11-36-Zadr. V 95. U fond za prometni kapital svaki član daje godišnje u naturi 5 hl vina na 1 vagon vina, a preko toga 10 hl.
26-XI-1935	Zadružna matica Split	11	300 Din	Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 15/35/2, Zadr. V 60/1.
1-III-1929	»	20	300 Din	Registracija kod Okr. suda Šibenik.

D. FORETIĆ

6.	Vinarska zadruga	Vodice	2-VIII- 1934	»	24
7.	Uljarska zadruga	Murter	4-IV- 1910	»	315
8.	Uljarska zadruga	Primošten gornji		Zadružni savez Split	
9.	Uljarska zadruga	Primošten donji		»	
10.	Voćarska zadruga	Široke	25-IV- 1932	Zadružna matica Split	25
11.	Povrćarsko voćarska zadruga	Betina	9-VIII- 1931	»	17
12.	Seljačka mljekarska zadruga	Šibenik	23-IX- 1934	Zadružni savez Split	16
13.	Šibenska mljekarska zadruga	Šibenik			
14.	Kornatska mljekarska zadruga	Murter	6-IX- 1936	Zadružna matica Split	8
15.	Pčelarska zadruga	Murter	3-II- 1925	»	6

100 Din	Uplaćeno 36 poslovnih udjela. Registracija kod Okr. suda Šibenik: Firm. 17-34 Zadr. V 12-1. Osnivač zadruge Križarska organizacija.
200 Din	Uplaćeno 450 udjela. Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. Zadr. 1-88-39.
	Nema podataka, jer je bila neaktivna.
	Nema podataka, jer je bila neaktivna.
100 Din	Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 3-33, Zadr. II-142. Buhač i vino.
100 Din	Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 225-32, Zadr. II-100. Karfiol i rano povrće. Mnogo proizvođača /200/ a malo zadrugara /17/.
	Registracija: Okr. sud Šibenik. Zadr. V. 16. 1935. U zajednici sa Šibenskom mljekarskom zadrugom prodala bolnici 32.850 litara mlijeka. Čim je izgubila ovu liferaciju zapeo je njen rad.
	Nema podataka (vidi napomenu u br. 12).
100 Din	Registracija: Okr. sud Šibenik. Firm. 17-36, Zadr. V. 114. Iskorištavanje paše u Kornatima.
	Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 4-35, Zadr. 35-3. U prvoj godini rada proizveli 200 kg meda.

Red. broj	Vrsta zadruge	Mjesto	Godina osnutka	Članstvo u savezu
16.	Ribarska zadruge	Murter	1922	Zadružni savez Split
17.	Ribarska zadruge	Prvić Luka	1922	»
18.	Koraljsko-spužvarska zadruge	Zlarin	23-VIII-1931	»
19.	Ribarsko-spužvarska zadruge	Krapanj	1911	»
20.	Ribarska zadruge	Jezera	1923	»
21.	Brodograditeljska zadruge	Betina	4-V-1933	Zadružna matica Split
22.	Nabavljačka zadruge drž. službenika	Šibenik	1922	Savez nabavljačkih zadruge državnih službenika Beograd

Broj članova	Udio članova	Napomene
18	100 Din	Na ime udjela uplaćeno 10.850 Din. Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 170-Zadr. I 174.
49	100 Din	Registracija: Okr. sud Šibenik: Zadr. I 181.
37	500 Din	Na ime udjela uplaćeno 20.500 Din. Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 233/31. Zadr. II, 105. — Od 37 članova bilo je 20 ribara, 2 brusaca koralja, 9 pomoraca i 6 zanatlija. Zadruga je 1935. imala na skladištu 150.000 din vrijednosti robe.
41	100 Din	Registracija: Okr. sud Šibenik: Zadr. I, 98. U prvoj godini (1911?) ulovljeno 200 kom. spužava.
17	100 Din	Na ime udjela uplaćeno 51 400 din. Registracija: Okr. sud Šibenik: Firm. 70-22 Zadr I, 182.
		Registracija: Okr. sud. Šibenik: Zadr. II, 150-I. Zadruga je u 1934. izgradila 9 novih i popravila 22 stara broda. Sve solidno.
696	100 Din	U 1936. godini promet robom zadruge znosio je 2 533,690 din, od čega 1/7 za gotovo a 6/7 na veresiju.

23.	Zadruga državnih službenika za nabavku kredita	Šibenik	1929	»	300	300
24.	Bremenarska zadruga	Šibenik		Zveza gospodarskih zadruga Ljubljana	40	
25.	Seoska blagajna	Skradin		Zadružni savez Split		
26.	Zemljoradnička zadruga	Krapanj		»		
27.	Seljačka potrošačka zadruga	Šibenik		»		
28.	Uljarska zadruga	Rogoznica		»		
29.	Radnička preduzimačka zadruga	Šibenik		»		
30.	»Slanica« zadruga za gradnju hotela i promicanje turizma	Murter		»		
31.	Brodarska zadruga za izvoz pržine	Zablaće		»		
32.	Prva dolačka radnička zadruga	Šibenik		Zadružna matica Split		
33.	Privredna zadruga eparhije dalmatinske	Šibenik		Savez srpskih zemljoradničkih zadruga Beograd		

Din	Uplaćeno je 1936. bilo 366 udjela po 300 Din i 3 poslovna udjela po 500 Din. 1936. god. zadruga je izdala članovima 245.624 Din kredita. Na štednji se nalazilo 94.264, a fond rezerve iznosio je 12.890 Din.
-----	---

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka jer je neaktivna.

Nema podataka.

D. FORETIĆ

Iz navedenog popisa vidljivo je da od ukupno 33 zadruge za njih 13 nema podataka o godini osnivanja. Od ostalih 20 zadruga 2 su osnovane prije prvog svjetskog rata, 7 u vremenu do 1929, a 11 poslije 1930. godine. Nažalost, za najmanje 12 zadruga u opasci stoji da su bile neaktivne. Zanimljiva je opaska uz Središnji zadrugni podrum (br. 2).

Proizvođačkih zadruga bilo je ukupno 24, a sa Središnjim zadrugnim podrumom 25. Među proizvođačkim zadrugama bilo je 5 vinarskih, 4 uljarske, 3 ribarske i 2 ribarsko-spužvarsko-koraljske zadruge; zatim 2 voćarske, 3 mljekarske, te po jedna pčelarska, zemljoradnička, brodograditeljska, brodarska i radničko-preduzimačka zadruga. Sedam među njima bile su neaktivne.

Ako uzmemo u obzir činjenicu da su na području kotara Šibenik postojale 42 katastarske općine, a svega 33 zadruge koje su imale svoja sjedišta samo u 16 mjesta: Šibeniku (10), Betini (2), Danilu Kraljice (1), Dubravi (1), Jezerima (1), Krapnju (2), Murteru (5), Primoštenu (2), Prvić-Luki (1), Rogoznici (1), Skradinu (1), Širokama (1), Tijesnom (1), Vodicama (1), Zablaću (1) i Zlarinu (1) i da ih je najmanje 12 bilo neaktivno, možemo zaključiti da mreža zadruga u kotaru Šibenik nije bila ni kvantitativno, a još manje kvalitativno razvijena. Ako opet pogledamo mjesta gdje su se nalazila sjedišta pojedinih zadruga, vidjet ćemo da su gotovo sve imale svoje sjedište u primorskom dijelu kotara i na otocima a samo 3 u unutrašnjem dijelu kotara (Široke, Dubrava, Danilo Kraljice), što može poslužiti kao dodatna argumentacija već poznatoj činjenici da je primorski i otočki dio stanovništva kotara Šibenik bio i ekonomski i kulturno razvijeniji.

**

Na osnovi svih navedenih podataka moguće je zaključiti da poljoprivreda u području Šibenika nije napredovala u vremenu između dva rata niti je išla u korak s porastom stanovništva i njegovim potrebama, a njeni izvozni viškovi, posebno vino i buhač (buhač zbog konkurencije Japana), upravo su posljednjih godina ovoga razdoblja znatno izgubili na svojoj vrijednosti. Prosječni dnevni prihod od poljoprivrede iznosio je 2,5—4 din po glavi svakog stanovnika koji je živio od poljoprivredne djelatnosti, a to je bilo sasvim nedostavno i za njegove najosnovnije životne potrebe. Osnovni standard poljoprivrednog stanovništva bivao je sve ugroženiji, a nisu se stvarale nikakve mogućnosti za njegovo poboljšanje. Određena vrlo skućena nastojanja državnih i banovinskih vlasti da kreditima i drugim mjerama pridonesu unapređenju vinogradarstva i vinarstva nisu mogla dati pozitivnih rezultata jer vinogradari zbog svoga slabog ekonom-

OPĆA RAZMATRANJA O ZANIMANJU ŠIBENSKOG STANOVNIŠTVA...

skog stanja nisu bili u mogućnosti da ih prihvate, a same vlasti svojom poreskom politikom otežavale su, ili, bolje rečeno, onemoćavale njihovu realizaciju.

Rastuće nezadovoljstvo poljoprivrednog stanovništva s takvom politikom potaklo ga je s jedne strane na čvršće povezivanje i organiziranje za borbu protiv takvih postupaka, a na drugoj strani najširi slojevi tog istog stanovništva postaju »neiscrpan izvor snažne revolucionarne energije koja je došla do tako vidnog izražaja u Narodnooslobodilačkom ratu«.⁴⁰

⁴⁰ Vidi članak dra Mihaila Vučkovića, Poljoprivreda stare Jugoslavije, u knjizi: *Iz historije Jugoslavije 1918—1945*. Zbornik predavanja, Beograd 1958.

D. Foretić: CONSIDERAZIONI SULL'OCCUPAZIONE DELLA POPOLAZIONE DI ŠIBENIK CON ANALISI DELLE CONDIZIONI IN CUI SI TROVAVA L'AGRICOLTURA NEL PERIODO DI TEMPO CHE VA DAL 1921 AL 1941

Riassunto

Il primo capitolo descrive nelle sue menzioni introduttive il territorio del distretto di Šibenik che in quel tempo abbracciava un territorio di 942 km² con 68,135 abitanti. Nell'ambito di questo distretto operavano cinque comuni politici (di Skradin, Šibenik, Tijesno, Vodice e Zlarin) con 42 comuni catastali. In seguito viene minutamente descritto il comune politico di Šibenik che comprendeva circa la metà di superficie del distretto e oltre la metà della sua popolazione. Inoltre si cita che il territorio amministrativo del distretto non era mutato dalla sua fondazione, cioè dal 1868. Nella zona del distretto funzionavano tre Tribunali distrettuali (di Skradin, Šibenik e Tijesno). A Šibenik era pure la sede del Tribunale Circondariale per l'intera Dalmazia settentrionale, perché la città di Šibenik — dopo l'annessione di Zadar all'Italia — diventò centro economico-politico di quella regione.

In base ai censimenti della popolazione del 1910 e 1931 viene riportata una tabella sul numero degli abitanti occupati in varie attività come pure di quelli disoccupati. Il 90% della popolazione erano agricoltori. In seguito di un'analisi dei dati presentati si conclude che lo sviluppo delle forze produttive nel territorio di Šibenik, nel periodo di tempo che va dal 1910 al 1931, era caratterizzato dal formare di minori imprese, rispettivamente, da un rafforzare della piccola borghesia, ciò che ebbe per conseguenza un non rilevante aumento della classe operaria. Nella città stessa operavano alcune fabbriche tra le quali la più importante quella di alluminio a Lozovac, costruita alcuni anni prima della Seconda Guerra. L'incremento della popolazione complessiva, nel citato periodo, saliva al 17,50%. Il decennio 1931—1941, è segnato dalla crisi economica, e perciò un notevole progresso economico in questo periodo non vi poteva esser.

Nel secondo capitolo viene analizzato lo stato in cui si trovava l'agricoltura. In una tabella si danno, per l'anno 1921 e quello 1939, i dati delle superfici agricole, sul raccolto e lo stato del bestiame. Da questi dati è visibile che il vino e l'olio d'oliva erano i più importanti generi agricoli. Accanto a questi ci sono la visciola, il fico, la mandorla e il piretro che rappresentano i prodotti d'esportazione agricola di Šibenik.

L'industria della pesca era un ramo importante d'attività economica per gli abitanti delle isole e della costa i quali, più degli altri, sentivano la carenza di terre vaste e buone. Nel periodo quinquennale 1936—1940 la pesca-gione media, nel distretto di Šibenik, era di 571 tonnellate (valore di 4—5 milioni di dinari) e rappresentava il 9,1% della complessiva pescagione in Dalmazia. Nella località di Rogoznica c'era una fabbrica per la confezione del pesce. Gli abitanti delle località di Krapanj e Zlarin, gli unici in Dalmazia, si occupavano dell'estrazione e rifacimento di spugne e di coralli.

Un'analisi fatta sugli avanzi produttivi e sul tenore di vita delle popolazioni agricole, dà elementi bastevoli per poter concludere che il reddito annuale dei produttori agricoli di Šibenik non bastava per coprire le spese di mantenimento delle famiglie e della coltivazione della terra. Lo dimostrano pure i dati sui debiti dei contadini che dicono in modo chiaro del soverchio indebitamento dei vignaioli di Šibenik. La tabella allegata fa vedere che il maggior numero di debitori erano proprio di quei villaggi in cui la viticoltura era l'unica o quasi l'unica occupazione (Primošten, Bilice, Danilo Kraljice ecc.). Oltre a 1000 famiglie contadine non potevano, in nessun modo, vivere dal provento del loro lavoro e ricevevano un sussidio in granturco. Un'analisi delle entrate quinquennali (periodo 1931—1935) della popolazione agricola, eseguita nel Reparto agrario della »Primorska banovina« dimostra che il reddito annuale medio degli agricoltori (2,5 din. pro capite giornalieri) era »un guadagno assolutamente insufficiente«. Una simile analisi è stata fatta anche per l'anno 1938. Allora, causa l'aumento dei prezzi dei prodotti agricoli, il reddito giornaliero di ogni singolo abitante, che viveva d'agricoltura, era di soli din. 4, il che era pure insufficiente per vivere. Qui bisogna prender in considerazione che l'anno 1938 è stata un'annata tra le migliori per gli agricoltori.

L'amministrazione statale e le altre strutture governative non prestavano un'adeguata attenzione ai problemi della produzione agricola e nemmeno prendevano misure adeguate per la loro soluzione. Poca cura dedicavano, in particolare, ai viticoltori, alle loro difficoltà, il che questi hanno messo in rilievo nella loro adunanza del 1937. L'esposizione vinicola nel 1925 a Šibenik, il presunto aiuto da parte dello stato nella costruzione di cantine moderne, gli emendamenti legislativi sull'imposta di consumo con cui era gravata la produzione vinicola a livello statale, della banovina e comunale, non erano nemmeno lontanamente in grado di migliorare la situazione difficile dei vignaioli. Altre misure che venivano prese nel Paese per poter superare le difficoltà economiche andavano generalmente a scapito della produzione vinicola il che lo dimostrano, in modo migliore, le prescrizioni concernenti l'imposta di consumo del vino.

I dati sul cooperativismo dimostrano che nel territorio di Šibenik operavano 33 cooperative tra le quali almeno dodici erano inattive. Esistevano 24 cooperative di produzione e tra queste cinque vinicole, quattro per la produzione dell'olio, tre (rispettivamente cinque) di pescatori. Comparandole col numero dei villaggi sul territorio di Šibenik (42), la rete delle organizzazioni cooperative non era sviluppata né in modo quantitativo né in quello qualitativo, particolarmente nella parte interna del distretto.

Basandosi su tutti i dati esposti si conclude che l'agricoltura nel territorio del distretto di Šibenik, nel periodo di tempo che va tra le Due Guerre, non progrediva in modo particolare, né andava a passo con l'incremento della popolazione e delle sue necessità.